

UDK 811.163.6'367.625(091)

Majda Merše

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

GLAGOLSKI KALKI V ZGODOVINI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA (PREVZEMANJE, RABA IN PRIMERJAVA S STANJEM V SLOVANSKIH JEZIKIH)

0 Kalkiranje je bilo v drugi polovici 16. stoletja, to je v času nastanka slovenskega knjižnega jezika, eden izmed osnovnih načinov širitve slovenskega glagolskega besedja. Z njegovo pomočjo so slovenski protestantski pisci pogosto razreševali poimenovalne zadrege, s katerimi so se soočali zlasti pri prevajanju biblije, postil in drugih verskih besedil. Med uporabljenimi kalkiranimi glagolskimi tvorjenkami je mogoče glede na izvorno različnost začetnega dela tvorjenke razlikovati več tipov, med katerimi po številu glagolov in po pogostosti njihove rabe izstopata dva: a) *gori vstati*,¹ *doli poklekniti* (< *aufstehen, niederknien*), b) *dopasti* (< *gefallen*). Pri prvem tipu se v vlogi prve predpone oz. kot začetno besedotvorno obrazilo pojavlja prislovna sestavina, ki je prevodna ustreznica nemške predpone (prefiksa), ta pa je bodisi predložnega ali prislovnega izvora. V prvem primeru je vedno poudarjena in ločljiva, v drugem pa glede na različno pomensko realizacijo bodisi poudarjena in ločljiva ali nepoudarjena in neločljiva. Drugi tip predstavljajo sestavinsko zvesti prevedki nemških neločljivo sestavljenih glagolov z nepoudarjenimi predponami,² ki so zaradi strukturne izenačenosti z domačimi predponskimi glagoli manj izstopali. Na njihovo izločitev iz knjižne rabe je vplivala moteča pomenska kalkiranost.³

0.1 Pričujoči prispevek je namenjen obravnavi zelo številnih glagolskih kalkov s prislovno sestavino v vlogi predpone.⁴ Na potrebo po njihovem natančnejšem besedo-

¹ Glagolski kalki so dvodelna poimenovanja. V prispevku so pisana narazen, kar je v skladu s prevladujočim načinom pisanja v protestantskih delih 16. stoletja.

² O besedotvornih sestavinah ločljivo in neločljivo sestavljenih glagolov prim. npr. Muster - Čenčur 1999: 20–23; Duden 1998: 451–471; Helbig/Buscha 1996: 221–227.

³ Bezljaj (1960: 141–142) glagole tipa *dopasti se* (*gefallen*), *zastopiti* (*verstehen*), *izgledati* (*aussehen*) opredeljuje kot stare ljudske kalke. V nekknjižni rabi so se ohranili do danes. Omembe tovrstnih glagolov v SSKJ kažejo, da so že zastareli ali pa so rabljeni le še pogovorno. Npr.: *dopásti se -pádem se* pog.[ovorno] 'biti všeč, ugajati' (SSKJ I, 1970: 467), *zapopásti -pádem* star.[insko] 'razumeti, dojeti' (SSKJ V, 1991: 735), *zastopíti* nižje pog. 'razumeti, dojeti' (SSKJ V, 1991: 778) itd.

⁴ Tovrstne glagolske tvorjenke so glede na pripadnost besedotvorni vrsti v slovenskih jezikoslovnih obravnavah različno opredeljene. A. Vidovič - Muha (1984: 253–255) jih obravnava med glagolskimi sestavljenkami, vendar kot posebno vrsto "zloženk". Z glagolskimi sestavljenkami jih po njenem mnenju povezuje pomenskopodstavna vloga prislovne sestavine (Vidovič - Muha 1984: 254 in 1989: 284). Toporišič (1987: 8–9) govori o kalkiranih predponskih glagolih oz. o "besednozveznotvornem pojavu", M. Orožen (1987: 32) pa o zvezah, sestavljenih iz (odvečnih) prislovov in predponskih glagolov. E. Kržišnik - Kolšek (1986: 440–441) morfemske prevode nemških sestavljenih glagolov tipa *gori vzeti* 'sprejeti' obravnava kot poseben tip stalnih besednih zvez (sestavljajo ga zveze, ki imajo v svoji sestavi vsaj po eno besedo, ki ji je potrebno pripisati pomen, možen za dano besedo le pri njenem pojavljanju skupaj z vsemi ostalimi sestavinami besedne zveze) itd.

tvornem in pomenskem opisu ter po natančnejši določitvi obsega njihove rabe v 16. stoletju (in v zgodovini slovenskega knjižnega jezika nasploh) je pokazalo razmišljanje o načinu njihove slovarske predstavitve⁵ ter z njo povezane nujne predhodne razmejitve med glagolskimi kalki in enakoizraznimi zvezami, sestavljenimi iz prislova z razvidnim prostorskosmernim pomenom in glagola. Razločevanje se slovarko odraža v številu in besednovrstni različnosti iztočnic. Glagolski kalk je sam zase iztočnica, zveza prislova in glagola pa razpada na dve iztočnici. Analiza številnih dvoumnih primerov praviloma terja zelo pazljivo obravnavo sobesedilne rabe. Mestoma jo olajšuje primerjalno pritegovanje prevodnih zgledov, čeprav k težavnosti razmejevanja prispeva tudi pisno nerazlikovano zrcaljenje sistemske dvojnosti nemškega jezika, ki jo ustvarja možnost izražanja konkretnega, prostorskosmernega pomena s poudarjeno in ločljivo sestavljeno izprislovno predpono (npr. *durch-*, *hinter-*, *unter-*, *über-*) oz. prenesenega in abstraktnega pomena, če je ista predpona rabljena nepoudarjeno in kot neločljiva sestavina glagola.⁶

1 K nujni delni podomačitvi besedotvornega vzorca je usmerjal prestop iz germanskega v slovanski jezik oz. iz jezika, v katerem glagolski vid ni bil z besedotvornimi sredstvi izražena (dvočlenska) slovnicična kategorija, v jezik, kjer je kot taka slovnicična kategorija obstajal. Kadar so se prevajalci znašli pred nalogo dovršno prevesti nemški predponski (dovršni ali vidsko neopredeljeni) glagol,⁷ so morali uporabiti pomensko ustrezni dovršnik: bodisi prvotnega (npr. *übergeben* > *čez dati*), če pa ta ni obstajal ali če je obstajala potreba po predponskem dovršniku kot nosilcu ustreznega pomena, pa predponsko tvorjenega drugotnega, saj prislovna sestavina ni imela podovrševalne moči in s tem vidskoizrazne funkcije. Izbor predpone je moral biti vsaj okvirno pomensko usklajen s prislovno sestavino, ki je bila prvotni ustreznik nemške predpone, zato je izbor obojega v takih primerih dejansko usmerjala nemška predpona. Uporabljena predpona je bila lahko sopomenska prislovni sestavini (npr. *auffheben* > *gori* + *vz-digniti*, *einblasen* > *noter* + *v-dahniti*, *ausstoßen* > *vun* + *iz-pahniti*), pomensko neizrazita⁸ (*niederknien* > *doli* + *po-klekniti*) ali pa je bila izbrana že obstoječa in uveljavljena različica predpanskega glagola, tvorjenega s predpono, ki je aktualizirala drugo pomensko sestavino in bila kot taka novi tvorjenki še posebej konkurenčna (npr.

⁵ Potreba po dodatni slovnicični osvetlitvi in posledični ustrezni praktični razrešitvi problematike se je nakazovala že ob pripravi *Poskusnega snopiča Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*, neizogibna pa je postala ob pripravi popisa besedja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, ki poteka v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Popis bo obveščal tudi o besednovrstni pripadnosti leksema, o njegovih osnovnih slovnicičnokategorialnih lastnostih, o pravopisnih posebnostih itd.

⁶ Prim. Muster - Čenčur 1999: 22. Sodobne slovnice nemškega jezika pa opozarjajo tudi na dejstvo, da je meja med predpono kot ločljivo sestavino glagola in samostojno besedo mestoma netrdna (Helbig/Buscha 1996: 226–227), kar je upravičeno mogoče predvidevati tudi za 16. stoletje.

⁷ Npr.: 1. *taku on néma njej na nje Vshitku, ni na nje Gvanti, ni tudi na nje Sakonškim dolgu nizheffer doli vtèrgati* (DB 1584: I,48a) – *so sol er jn an jrem Futter / Decke vnd Eheschuld nicht abbrechen* (LB 1545: 160–161). 2. *Komu le jeft delam, inu moji dufhi doli tèrgam?* (DB 1584: I,329b) – *Wem erbeite ich doch / vnd breche meiner Seelen ab?* (LB 1545: 1142).

⁸ Taka je pogosto predpona *po-* (prim. Bajec 1959: 21–23, Merše 1995b: 147 itd.).

niedergehen > *doli* + *za-hajati*). Primere sopomenskosti oz. večje pomenske približanosti prislovnega in predpanskega dela glagola (npr. med *gori* in *vz-*)⁹ je mogoče ugotavljati ob vseh možnih prislovnih začetkih glagolov. Npr.: *bodo /.../ en vezhni fen spali, is kateriga fe nebodo nikuli vezh gori sbudili* (DB 1584: II,54a) – *das sie /.../ einen ewigen Schlaff schlaffen / von dem sie nimmermehr auffwachen sollen* (LB 1545: 1374); *bodo en vezhni fen spali, is kateriga fe nikuli vezh nesbudé* (DB 1584: II,54b) – *das sie einen ewigen Schlaff sollen schlaffen / dauon sie nimer mehr auffwachen* (LB 1545: 1376). Ogrožujoča pomenska prekrivnost prislovnega in glagolskega dela je lahko nastajala tudi pri sestavljenkah s prvotnimi nedovršniki (npr. *doli trgati*).¹⁰

1.1 Posledica součinkovanja tujega in domačega besedotvornega vzorca je bil v večini primerov svojski pleonazem, ki je sam zase, zaradi jeziku lastnega stremljenja po ekonomičnosti in po funkcionalni izrabi jezikovnih sredstev, težil k razrešitvi. V nadaljnjih stoletjih so k opuščanju glagolskih kalkov nedvomno odločilno pripomogla tudi puristična prizadevanja jezikoslovcov. Uzaveščenost tujega besedotvornega vpliva je spodbujala k domači tvorbi in ko je ta zadostila izraznim potrebam, je knjižni jezik kalkirane zgradbe opustil.

1.2 Najpogostejša domača prislovna nadomestila tujih izpredložnih in izprislovnih predpon so bila: *ab* > *doli*, *an* > *gori*, *auff* > *gori*, *aus* > *vun*, *aussen* > *vuni*, *bey* > *poleg*, *dahin* > *tja*, *durch* > *skoz*, *ein* > *noter*, *heim* > *domov*, *her* > *sem*, *heraus* > *vun/vunkaj*, *hin* > *proč*, *tjakaj*, *nieder* > *doli*, *um* > *okoli*, *über* > *čez*, *vor* > *naprej*, *weg* > *proč*, *zer* > *narazen*, *zusammen* > *vkup/vkupe*, *wider* > *zoper*.

⁹ Ugotavljanje številčnega razmerja sopomenskih glagolov *gori vzdigniti* in *vzdigniti* je v popolno izpisani Dalmatinovi Bibliji pokazalo na premoč prevzete strukture, saj se *gori vzdigniti* pojavlja 109x, *vzdigniti* pa 80x. Notranje razmerje med zvezami glagolov s konkretnimi in abstraktnimi predmeti je primerljivo. Prevladujejo zveze s konkretnimi predmeti (npr. (*gori*)*vzdigniti barko, kamene, kobilice, noge, nož, roko, špejs* itd.); vštete so tudi zveze s frazeološkim pomenom, npr. *vzdigniti roko čez koga*), zveze z abstraktnimi predmeti so redkejše (npr. *vzdigniti štimo, gori vzdigniti činž, farstvo, postavo, štimo, zapoved* itd.). Pri povratnih glagolih je razmerje drugačno: prevladuje *vzdigniti se* (136x), *gori vzdigniti se* pa se redkeje pojavlja (13x).

¹⁰ A. Vidovič - Muha (1984: 253–254) v okviru strukturnega opisa glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordningi obravnava tudi glagolske kalke tipa *gori vzeti*. Opredeľjuje jih kot posebno vrsto zloženek in ugotavlja, da ne gre niti za pomensko niti za slogovno izenačena poimenovanja. Glede na pomensko vlogo prislova kot določujočega glagolskega člana razlikuje tri tipe tovrstnih poimenovanj: 1. prislov je pomensko-skladenjska podstava predpanskega obrazila (npr. *narazenločiti – razločiti, vunkajiti – iziti*); 2. zloženka ima sopomenko (npr. *gori narejati – ukazovati, proč dejati – odstraniti*); 3. prislov je okrepitev in podkrepitev pomena glagolske predpone pri predpanskem glagolu oz. njegovega celotnega pomena, če je nepredpanski. M. Merše (1984: 239–251) tipološko členi glagolske kalke na osnovi ugotovljene stopnje pomenske razvidnosti prislovne sestavine: 1. prislovna sestavina je v slovarskem pomenu tvorjenke udeležena s prenesenim pomenom; povezavo z izhodiščnim prostorskosmernim pomenom ustvarja še razpoznavna motivacija prenosa: *gori vzeti* (< *aufnehmen*) 'sprejeti'; 2. a) prostorskosmerni pomen prislovne sestavine je (še) razviden, vendar v slovarskem pomenu tvorjenke zaradi prekrivanja s pomenskimi sestavinami glagolskega dela funkcionalno razveljavljen (*dolipoklekniti* (< *niederknien*)); 2. b) prostorskosmerni pomen prislovne sestavine je razviden, vendar pogrešljiv zaradi sopomenskosti glagolske predpone (*gori vstati* < *aufstehen*).

Če se isti prislov uporablja kot prevodna ustreznica različnih nemških predpon, je predvidljiva tudi njegova večpomenskost (npr. če se *gori* pojavlja kot ustreznica za *auff-* ali *an-*: *Natu vas nej GOSPVD gori vsel, inu vas isvolil* (DB 1584: I,104b) – *Nicht hat euch der HERR angenommen vnd euch erwelet* (LB 1545: 349)). Prav tako je mogoče predvidevati, da je bila pri nekaterih manj rabljenih domačih predponah (npr. pri predponi *u-*) oz. pri neosnovnih smernih pomenih tudi pomenska razvidnost manjša, zato je bila prisotnost prislovne ustreznice nemške predpone v smernopoudarjalni vlogi še potrebna.

1.3 Med prislovne sestavine glagolskih kalkov, s katerimi so prevedene nemške izpredložne ali izprislovne predpone, se poleg osnovnih smernih prostorskih prislovov (kot npr. *čez, doli, gori, naprej, narazen, nazaj, noter, okoli, poleg, proč, proti, semkaj, skozi, tja/tjakaj, vkup/vkupe, vun/vuni/vunkaj*¹¹ itd.) uvrščajo poleg manj navadnega domov (npr. *domov obiskati (koga), domov pasti (kaj komu), domov postavljen (kaj komu)* itd.: *Tu bodi pak vřakimu brunnimu Kãrfzheniku, kir je bo bral, porozhenu, inu domou pořtaulenu, řoditi inu řposnati* (DB 1584: II,194a) – *Es sey aber alles dem fromen Leser befolgen vnd heimgestellet zu vrteilen vnd erkennen* (LB 1545: 1901)) še *narazen* ter *vkup/vkupe* in *zoper*, ki so rabljeni (tudi) načinovno. Tvorjenke s sestavino domov so skorajda brez izjeme rabljene skladno s prevodno predlogo (torej ne samostojno in ne neodvisno od nje),¹² kar enako zgovorno kot vključevanje domačih sopomenskih nadomestil dokazuje neposvojenost vzorca.¹³ Npr.: *Satu bodo tudi tãh Ajdou Maliki obiřkani, sakaj ony řo is Boshje řtvari h'gnuřnobi inu h'pohuřřhanju zhlovezhkih duřh, inu k'řhřriku tãm nesãřtopnim pořtali* (DB 1584: II,144b) – *DARumb werden auch die Gãtzen der Heiden heimgesucht / Denn sie sind aus der Creatur Gottes / zum Grewel vnd zum Ergernis der Menschen seele / vnd zum stricke den Vnuerstendigen / worden* (LB 1545: 1721).

2 Z vzporejanjem najboljšežnejših slovenskih protestantskih prevedenih besedil in njihovih nemških prevodnih predlog so ugotovljivi številni primeri skladnosti, ki jo ustvarjajo kalki kot prevodne ustreznice nemških predponskih glagolov. Na uveljavljenost tvorbenega vzorca še bolj prepričljivo kot prevodna usklajenost (1. zgled) kaže raba kalkiranih glagolov na mestih, kjer ni bila neposredno spodbujena s predlogo¹⁴ (2. in 3. zgled). Taki primeri so zanesljiv znak dolgotrajne rabe glagolskih kalkov.¹⁵ Večkrat je bila “prekrivni” člen samo predpona, ki so jo slovenski protestantski pisci

¹¹ *Okoli, poleg* in *vuni* so izraziti mestovni prislovi (prim. Toporišič 2000: 407).

¹² Redko izjemo predstavlja raba v Trubarjevi Cerkovni ordningi, 1564, ki velja za izvirno besedilo: *te řhinsřne Nyue inu řãřtaulenu blagu, vřelei řhes petdeřřet leit, imãio řãřřton vřakimu, komu slishio, domou pařti inu ře nafãi pouerniti* (TO 1564: 56a).

¹³ Pravilnost sklepanja posredno dokazuje tudi popolna (sočasna in kasnejša) slovarska preztost tvorstnih tvorjenk.

¹⁴ Npr. v Trubarjevi Cerkovni ordningi; prim. Vidovič - Muha 1984.

¹⁵ Trden dokaz za rabo vzorca v predknjižnem obdobju so npr. primeri iz Rateškega oz. Celovškega (npr. *gori wřtaa* (Mikhailov 1998: 99)) in Kranjskega rokopisa (*Jenu tho, kher ře Vpraudj, olli vřřuetu rezhe. pro naprey perne řti* (Mikhailov 1998: 184), *per thi teleřřni Rotwi, khãtero řte Vy gori Vřãignenimj prřřmi ř... ř per řeglj* (Mikhailov 1998: 185)). O nemčevanju pred Trubarjem – tudi o rabi t. i. prislovnih glagolov – prim. Toporišič 1987: 6–9.

prevajali s sopomenskim prislovom, glagolski del pa je bil neujemalen (4. zgled). K samostojni rabi je posredno navajala tudi Lutrova praksa, saj so bili tudi v njegovem prevodu izmenično rabljeni sopomenski predponski in nepredponski glagoli (5. in 6. zgled). Npr.:

1. *Satu fim se jeft obudil, inu **fim gori pogledal**, inu fim flatku spal* (DB 1584: II,42b) – *DARUMB BIN ICH AUFFGEWACHT / VND SAHE AUFF / VND HABE SO SANFFT GESCHLAFFEN* (LB 1545: 1331).

2. *INu GOSPVD je doli pobil tiga Mura pred Affom* (DB 1584: I,240b) – *VND der HERR plaget die Moren fur Assa* (LB 1545: 812).

3. *KAdar je pak Gallion, Deshelſki flegar, bil v'Ahaji, fo Iudje k'malu gori v ſtali supar Paulufa* (DB 1584: III,71b) – *DA aber Gallion Landuogt war in Achaia / empöreten sich die Jüden einmütiglich wider Paulum* (LB 1545: 2230).

4. *Vsdignite Banderu gori na viſſokih Gorrah* (DB 1584: II,6a) – *Werfft Panir auff / auff hohen Bergen* (LB 1545: 1191).

5. *ony fo oblaki pres vodé, od vejtra okuli goneni* (DB 1584: III,135a) – *Sie sind wolcken on Wasser von dem winde vmbgetrieben* (LB 1545: 2463).

6. *Sakaj kateri zvibla, ta je glih Morſkim vallum, kir bodo od vejtra gonjeni inu gibleni* (DB 1584: III,133b) – *Denn wer da zweiuelt / der ist gleich wie die Meeres woge / die vom winde getrieben vnd gewebd / wird* (LB 1545: 2456).

2.1 Izmenična raba sopomenskih glagolov iz dvojic, kakršno sestavljata *merkati* in *gori merkati*, je do določene mere razložljiva s prevodno odvisnostjo, neenotnost v prevodni predlogi pa mestoma z ovirami, ki jih je postavljala nemški jezik sam. V drugem zgledu je na odsotnost predpone *auff* (in posledično *gori* v DB, 1584) vplivala prisotnost enakoizraznega predloga.¹⁶ Hkratna navedba obeh bi namreč povzročila motečo podvojitev. Na možno rešitev le-te kaže 3. zgled. Predstavlja jo nerazdruženost ločljivo sestavljenega nemškega glagola. Uzaveščenost tovrstnih poenostavitev je lahko v veliko pomoč pri ugotavljanju realnega obsega rabe prevzetega vzorca, hkrati pa ponuja tudi oporo za smelejše in zanesljivejše odločitve v razvrščevalno težavnejših, vendar slovaropisno nujnih primerih razlikovanja med domačimi besednimi zvezami in tvorjenkami, oblikovanimi po tujem besedotvornem vzorcu. Zveza *gori obesiti* (4. zgled) se npr. kljub konkretni neujemalnosti s prevodno predlogo razkriva kot prevzeta glagolska zgradba.

1. *POſluſhajte vfi folki, merkaj gori deshela* (DB 1584: II,116b) – *HOREt alle Völcker / Merck auff Land* (LB 1545: 1618).

2. *GOSPVD, poſluſhaj moje beſſede, merkaj na moje govorjenje* (DB 1584: I,280b) – *HERR HÖRE MEIN wort / Mercke auff meine rede* (LB 1545: 970).

3. *gledajmo gori na Ieſufa* (DB 1584: III,131b) – *Vnd auffſehen auff Jheſum* (LB 1545: 2450).

¹⁶ Na nujnost prevodnega oddaljevanja od nemške predloge v primerih, kadar tam prihaja do poenostavitev zaradi nemogućnosti ponavljanja istega predloga, je ob predložni zvezi *s stenami od ſkoljk pokritimi* (za nemško *mit von Muscheln überkleideten Wänden* – ker zgradba *mit mit Muscheln* ni bila možna –) opozoril že Škrabec in kot ustrežnejšo možnost svetoval *sè stenami sè ſkoljkami pokritimi* (Škrabec 1914: Cv XXXI, 2. č.).

4. *inu je nje v'roko téh Gibeoniterjeu dal, kateri so nje obé, sili gori na tej gorri pred GOSPVDOM (DB 1584: I,180a) – vnd gab sie in die hand der Gibeoniter / Die hiengen sie auff dem berge fur dem HERRN (LB 1545: 612).*

2.2 Primerjalna analiza rabe glagolskih kalkov je pokazala, da je na rahljanje prevodne odvisnosti pogosto vplivala čustvenost povedi, najpogosteje prepoznavna po prisotnosti naklonskih glagolov (npr. glagola *morati* v prvem zgledu) ali oblik (npr. velelnika v drugem zgledu). Dalmatinov prevod je v obeh primerih člensko popolnejši, Lutrov pa se zadovoljuje z ustaljeno rabljeno skrajšano različico. 1. *Ty, kateri Egypta branio, morajo pafti, inu nje mozhy offärt mora doli stopiti (DB 1584: II,74a) – Die Schutzherrn Egypti / müssen fallen / vnd die hoffart jrer macht mus erunter (LB 1545: 1457).*¹⁷ 2. *VStani gori, v ftani gori, oblejci muzh ti GOSPODRIA roka (DB 1584: II,21a) – Wolauff / wolauff / Zeuch macht an du Arm des HERRN (LB 1545: 1247).*

2.3 Protestantski pisci so glagolske kalke kot uveljavljeno izrazno možnost zavestno ohranjali in jih smiselno uporabljali za variiranje izražanja in za oblikovanje dvojnih (npr. 1. zgled v razdelku **2.1**), neredko pa tudi trojnih formul (1. zgled). Analiza rabe odkriva obe pričakovani skrajnosti: primere popolne odvisnosti od predloge in številne primere docela samostojne, s prevodno predlogo neusmerjane rabe. Glagolski kalki so funkcionalno vključeni tudi v druge stilne figure (npr. v hiazem), uporabljene prevodno skladno ali neodvisno (2. zgled). 1. *INu jeft fim moje ozhy supet gori vsdignil, inu fim pogledal, inu pole, en letezh Lyft je bil (DB 1584: II,127a) – VND ICH HUB MEINE AUGEN ABERMAL AUFF / vnd sahe / Vnd sihe / Es war fliegender Briue (LB 1545: 1654).* 2. *Po flu shajte mene vy Otoki, inu vy folki od dalezh, merkajte gori (DB 1584: II,20a) – HORET MIR ZU JR JNSULEN / VND JR VÖLCKER IN der ferne mercket auff (LB 1545: 1243).* V prvem zgledu je glagol *gori* vzdigniti v DB 1584 (skladno z Lutrom) uporabljen kot člen niza, s katerim je predstavljeno postopno uresničevanje večfaznega dejanja, ki ga v tem primeru predstavlja proces vidnega zaznavanja.

Namera učinkovati s simetričnimi dvojnimi formulami, večkrat sestavljenimi iz protipomenskih dvojic, je lahko vplivala na izbor kalkirane strukture, ki s predlogo ni bila vplivana. Prav zaradi možnosti učinkovanja z izborom protipomenskih prislovov, čeprav večkrat rabljenih v različni vlogi, je npr. stilni učinek Dalmatinovega biblijskega prevoda na številnih mestih okrepljen (npr. 5. in 6. zgled).

1. *inu je sydal Vißokote, katere je bil njegou ozha Hiskia doli pèrpravil, inu je Baalu Altarje gori narejal (DB 1584: I,217a) – vnd bawet die Höhen die sein vater Hiskia hatte abgebracht / vnd richtet Baal Altar auff (LB 1545: 728).*

2. *je gori shâl na eno Gorro, inu je doli fedèl (DB 1584: III,4b) – DA ER /.../ GIENG ERAUFF einen Berg / vnd satzte sich (LB 1545: 1973).*

3. *te Kezarje /.../ taku s' mozho doli mezhe, inu to pravo rifnizo ozhitu doli tlazhi inu satira (DB 1584: II,92b) – er /.../ die Ketzer so gewaltiglich darnider fellet / vnd die warheit öffentlich vnterdrückt (LB 1545: 1527).*

¹⁷ V sodobnem slovenskem biblijskem prevodu je mesto prevedeno takole: *njegova ponosna moč se bo sesula* (SP 1996: 649).

4. *Taku fe je godilu s' Krajlevim v^{un} inu supet domou hojenjem* (DB 1584: II,203b) – *So ists mit dieses Königs reise / vnd wider heimzuge / gangen* (LB 1545: 1936)¹⁸ – *Tako so potekali dogodki v zvezi s kraljevim pohodom in njegovim umikom* (SP 1996: 1321).

5. *Vsdignite vafhe ozhy gori pruti Nebeßam, inu pogledajte doli na Semlo* (DB 1584: II,21a) – *Heubt ewr augen auff gen Himmel vnd schawet vnten auff die Erden* (LB 1545: 1246).

6. *David pak je fhàl, inu je gori jemal, inu Saulova Hifha je fhla, inu doli jemala* (DB 1584: I,169b) – *Dauid aber gieng vnd nam zu / Vnd das haus Saul gieng vnd nam abe* (LB 1545: 573).

2.4 Med najbolj uveljavljene kalke, ob katerih je zavest tujosti zaradi pogostosti rabe zbledela, spadajo glagoli, ki označujejo osnovne telesne položaje, dosežene s premikanjem: *leči, vstati, sestiti, poklekniti, pripogniti se*. Vsi ti glagoli so bili pomensko razvidni tudi brez dodatka prislovne sestavine. Npr.: *Ieft tebi rezhem, vftani gori, vsami tvojo Postelo, inu pojdi domou. Inu sdajci je on gori vftal, je vsel svojo Postelo, inu je fhàl vunkaj pred vfemi* (DB 1584: III,20a) – *Jch sage dir / stehe auff / nim dein Bette / vnd gehe heim. Vnd als bald stund er auff / nam sein Bette / vnd gieng hin aus fur allen* (LB 1545: 2033).

2.5 Produktivnost besedotvornega vzorca posredno potrjuje tudi nadaljnja tvorba (neosebni) glagolskih oblik (*gori kojiti > gori kojen, gori kojenje*), manjkajočih členov vidskih nasprotij (*gori buditi – gori obuditi/gori zbuditi, gori obuditi – gori obudovati/gori obujati, gori vzeti – gori jemati* itd.) ter besednodružinsko razraščanje (npr. *naprej hoditi, naprejhod, naprejhodec* itd.). Npr.: *Inu ta Vuzhenik je Elias Prerok, kir je v'Nebu gori vset inu skriven* (DB 1584: I,118b) – *Vnd der Lerer ist Elia der Prophet der in den Himmel genomen vnd verbogen* (LB 1545: 401).

2.6 Prislovne sestavine glagolskih kalkov so slovenski protestanski pisci 16. stoletja pisali ločeno od glagolskega dela. Stični zapis je pogostejši le pri glagolnikih.¹⁹ Besednoredni položaj prislovne sestavine glagolskega kalka je praviloma podrejen domačim besednorednim zakonitostim, zapis sopomenske nemške predpone pa nemškim slovničnim pravilom. Zapis je običajno različen, saj so kalkirane zgradbe tvorbeno oprte na nemške ločljivo in neločljivo sestavljene glagole. V slovenščini stoji prislovna sestavina praviloma pred glagolom, izhodiščna nemška predpona pa v sedanjiku in v enostavnem pretekliku (preteritu) na koncu stavka, torej za pregibanim glagolom:²⁰ *Inu*

¹⁸ Glagolnik *domov hojenje* je prevodna ustreznica nemške zveze *heimzuge / gangen*, ki je v Grimmovem slovarju navedena kot dokazilni zgled za rabo samostalnika *Heimzug, m* (Grimm 1877: IV/2, 885).

¹⁹ Preverjanje številčnega razmerja skupaj in narazen pisanih primerov je npr. pokazalo, da je od 59 pojavitev glagolnika *gori vstajenje* v DB 1584 le 16x ugotovljiv zapis skupaj.

²⁰ Izjemo predstavlja položaj glagola na koncu odvisnika, kar je udejanjala že praksa v 16. stoletju (npr.: *Hvalen bodi /.../ Bug, kateri je te ludy, kateri fo svojo roko supèr mojga Gofpuda Krajla gori vsdignili, isdal* (DB 1584: I,178b) – *Gelobt sey /.../ Gott / der die Leute / die jre hand wider meinen Herrn den König auffhuben / vbergeben hat* (LB 1545: 605). Prim. Muster - Čenčur 1995: 103, Helbig/Buscha 1996: 222.

Moses je gori vsdignil svojo roko (DB 1584: I,90b) – *Vnd Mose hub seine hand auff* (LB 1545: 300). Do spremembe in hkrati izenačitve z nemškim vzorcem prihaja le pri velelnikih, kjer prislovni del sledi glagolskemu: *Satu vsamite fe mej fabo gori, kakòr je Crifstus vas gori vsel h' Boshji hvali* (DB 1584: III,78b (prav 87b)) – *Darumb nemet euch vnternander auff / Gleich wie euch Christus hat auffgenomen zu Gottes lobe* (LB 1545: 2293). Izjemoma so slovenski protestantski pisci ohranjali nemški besednoredni položaj prislovno prevajane sestavine glagola: *Kadar je on pak vshe v'pakli inu v'terpleni bil, je vsdignil svojo ozhy gori* (DB 1584: III,41a) – *ALs er nu in der Helle vnd in der qual war / hub er seine Augen auff* (LB 1545: 2115).

3 Zaradi bogastva besedotvornih možnosti protestantskega knjižnega jezika je na (besedotvornorazvojni) poti od prevzete do domače strukture upravičeno pričakovanje obstoja velikega števila nians. Ob sopomenskosti pravih in “prislovnih” predpon je obstajala tudi njihova pomenska različnost. V drugem zgledu je z *doli* poudarjena povešenost glave oz. njena usmerjenost navzdol, kar pomeni, da je prislov uporabljen kot pomensko prekrivni del pomenske sestavine nedovršnega glagola, hkrati pa tudi kot sredstvo za njeno poudarjalno izpostavitvev. Pogrešljivost prislovne sestavine je večja ali manjša, odvisno od razvidnosti pomenske sestavine, ki jo je prislovna sestavina izražala in zaradi katere je bila uporabljena, oz. od tega, ali je prislovna sestavina čisti pomenskoizrazni presežek ali ne. V tretjem zgledu je za izrazitev temeljitosti odstranitve grehov potrebna celotna besedna zveza *doli pobrisati*, saj bi predponski glagol sam želenega pomena docela razvidno ne izražal. Kadar primerjava glede rabe glagolskih kalkov ne odkriva prevodne skladnosti, je včasih mogoče pričakovati tudi večje ali manjše pomensko neujemanje (npr. 3. zglede: *tilgen* – *doli pobrisati*).

1. *GOSPVD te gori vsdiguje, kateri fo doli pobyeni* (DB 1584: I,316a) – *Der HERR richt auff die nidergeschlagen sind* (LB 1545: 1090).

2. *de en zhlovik fvojmu shivotu po dnevi slu stury, ali svojo glavó doli obé fha, kakòr enu bizhovje* (DB 1584: II,23a) – *Das ein Mensch seinem Leibe des tages vbel thut / oder seinen Kopff henge wie ein Schilff* (LB 1545: 1255).

3. *BVg, bodi meni miloftiu, po tvoji dobruti, inu pobri fhi doli moje grehe* (DB 1584: I,292a) – *GOTT SEY MIR GNEdig / nach deiner Güte / Vnd tilge meine Sünde / nach deiner grossen Barmhertzigkeit* (LB 1545: 1009).

3.1 Kombinirani vzorec prehodne veljave izkazuje tudi naslednji zglede: *Sonze sna svojo doli sahanje* (DB 1584: I,305b) – *Die Sonne weis jren Nidergang* (LB 1545: 1055). Z domačim nadomestilom je bila hkrati razvidno aktualizirana usmerjenost navzdol in premikanje za oviro.²¹ “Zloženska” je ena od besedotvornih možnosti, ki so postopoma nadomeščale prvotna kalka *gori/doli iti*, ki jima je obseg in trajnost rabe zagotavljala tudi povezava s tipičnimi osebki (npr. *sonce, dan gori/doli gre*): *bodite, kakòr Sonce gori gre s svojo mozhjo* (DB 1584: I,135b – *Die /.../ müssen sein / wie die Sonne aufgehet / in jrer macht* (LB 1545: 461).

²¹ Kot prvi pomen predpone *za-* je v SP 2001 predstavljena ‘odzadnost, spodnjost’ (SP 2001: 1697) oz. ‘usmerjenost dejanja za kaj’ (v SSKJ V, 1991: 605).

3.2 Na besedilno neskladno rabo prevzete strukture so vplivali tudi poskusi pomensko ustrezne nadomestitve fraz, uporabljenih v Lutrovi prevodni predlogi, zlasti če so te zvenele tuje, kot npr. *zu boden stossen*: 1. *GOSPVD gori povsdiguje te reune, Inu Nevernike doli na tla pahá* (DB 1584: I,316a) – *Der HERR richtet auff die Elenden / Vnd stösset die Gottlosen zu boden* (LB 1545: 1091). 2. *On resbya inu doli tlazhi: Inu doli pahá tiga vbosiga, s'gvaltjo* (DB 1584: I,282a) – *Er zuschlehet vnd drücket nider / Vnd stösset zu boden den Armen mit gewalt* (LB 1545: 974).

4 Pri slovaropisno potrebnem ločevanju glagolskih kalkov, ki so večinoma hkrati besedotvorni in pomenski, ter enakoizraznih zvez glagola in prislova (kot prislovnega določila), se je v okviru nujnega (že omenjenega) upoštevanja sobesedila navadno treba analitično posebej osredinjati tudi na njegove posamezne elemente tako v prevodu kot v prevodnih predlogi.

4.1 Pri razmejevanju so večkrat v veliko pomoč sobesedilno navedene so- in blizupomenke (prim. zgled v razdelku **1.3**: *porozhenu inu domou postaulenu*). Težavnost ločevanja se povečuje v primerih, kadar primerjava ne odkriva neposredne navezave na predlogo (1. zgled), ter v primerih, kadar je ubesedena realnost predstavljena dvoumno (2. primer). Mestoma je lahko usmerjevalen tudi podatek o konkretnem obsegu skladienske kalkiranosti, zlasti kadar ta vključuje tudi vezavo ali netipično prislovno določilo (1. zgled).²² Npr.: 1. *Inu ona je vsela to jéd, inu je pred nym gori dala, ali on nej hotil jéfti* (DB 1584: I,174b) – *Vnd sie nam das Gericht / vnd schüttets fur jm aus / Aber er wegeret sich zu essen* (LB 1545: 591). 2. *INU kadar fo vrata v'Jerusalemi bila gori potegnena pred Sabboto, sim jeft rekál dauri sapréti* (DB 1584: I,262a) – *VND da die thor zu Jerusalem auffgezogen waren fur dem Sabbath hies ich die thür zuschliessen* (LB 1545: 899).²³

4.1.1 Različno obravnavo, prirejeno konkretni situaciji, bi omogočali prevodi nemškega glagola *auffhelfen*, če ga ne bi razumeli v pomenu 'pomagati komu na noge'.²⁴ Polno pomensko osmislitev je npr. mogoče pripisati prislovu *gori* v prvem zgledu,²⁵ na prezrcaljenost tujega besedotvornega vzorca pa sklepati v drugem. Zelo verjetno pa gre v obeh primerih za zvezo z istim pomenom, ki velja tako za konkretni kot za preneseni položaj.

1. *inu je djal: Tabita vftani gori /.../ Inu ona je odpèrta fvoje ozhy, inu kadar je Petra vidila, je ona gori sejdla. On je pak nej roko podal, inu je nej gori pomagal* (DB

²² Glagol *dati* v izhodiščnem pomenu 'napraviti, da preide kaj k drugemu' v slovenskem jeziku predvideva obveznovozljivostno uporabo prislovnega določila kraja (cilja) (Žele 2001: 170).

²³ Ni jasno, ali gre res za dvig vrat, niti ali gre pri premiku za njihovo zaprtje ali odprtje. Prim. sodobni prevod: *Potem sem rekel, naj še pred soboto in ko bo mrak nad jeruzalemskimi vrati, zaprejo vratnice* (SP 1996: 1136).

²⁴ Prvi pomen glagola *auffhelfen* je v FNHDW (1994: 487) opredeljen takole: "jm. beim Aufstehen, Aufrichten helfen, jm. aufhelfen, hochzukommen helfen"; oft in Bildern und ütr."

²⁵ Sklepanje potrjuje tudi Trubarjev prevod istega mesta: *inu pravi. Tabita, uftani gori, Inu ona odpre fuie ozhy, inu kadar Petra ugleda, ie spet gori fela. On pag poda ni to roko inu no gori ufdigne* (TT 1557: 362).

1584: III,66b) – *vnd sprach / Tabea / stehe auff. Vnd sie that jre augen auff / vnd da sie Petrum sahe / satzte sie sich wider. Er aber gab jr die hand / vnd richtet sie auff* (LB 1545: 2211). 2. *Kadar ta bogati ima v'kakovo nefrezho pašti, taku mu njegovi priatelji spet gori pomagajo* (DB 1584: II,158b) – *Wenn der Reiche fallen wil / so helfen jm seine Freunde auff* (LB 1545: 1770).

4.2 Pri obeh skrajnostih: pri prenesenih pomenih, ki se nesporno vežejo na dvodelno tvorjenko (1. zgled), in pri nedvoumnem prostorskem pomenu prislova (2. zgled), dilem ni, nastajajo pa tedaj, kadar je sobesedilo neobvestilno. 1. *Sakaj moj shivot je doli vsel* (DB 1584: I,286b) – *Denn mein Leben hat abgenommen fur trübnis* (LB 1545: 990). 2. *Jonatan pak je spet domu shal* (DB 1584: I,163a) – *Aber Jonathan zoch wider heim* (LB 1545: 553) – *Jonatan pa je odšel na svoj dom* (SP 1996: 356).

4.2.1 Na nemožnost rabe prislova v enem od možnih prostorskosmernih pomenov je praviloma opozorjeno z abstraktnim predmetom, redkeje osebkom (npr. *doli utrgati lon delavcem / na zakonskim dolgu, doli trgati duši, doli udariti pokoro, gori postaviti farstvo / novo zavezo / ofrovanje / pridigarstvo, gori vzdigniti postavo, gori vzeti navuk* itd.): 1. *on je hotil Iudoufski folk h'koncu sapustiti, inu nyh Krajleftvu inu Farftvu gori vsdigniti* (DB 1584: II,104b) – *Denn er wolt das Jüdische volck endlich verlassen / vnd jr Königreich vnd Priesterthum auffheben* (LB 1545: 1574). 2. *Nebes inu isvelizhanja nebo meni s'lafnini delli obeden doli sa flushil* (DB 1584: I,58a) – *Es sol mir keiner mit wercken abuerdienen* (LB 1545: 188).

4.3 Nekateri primeri kažejo, da je strukturno motivirana zveza v slovenskem jezikovnem okolju začela delovati kot zveza dveh samostojnih, pomensko razvidnih sestavin, na kar navadno opozarjajo tudi druge, vzporedne prevodne spremembe.

4.3.1 Pomenska razvidnost prislova je predvidljiva tudi v primeru njegove smerne neuskkljenosti s predpono glagola, s katerim je povezan v zvezo. V sledečem zgledu prislov *doli* označuje odstranitev predmeta z dotedanjšega položaja, predponski glagol *vzdigniti* pa premik navzgor. Ločeno obravnavo terja ubesedena smerna kombinacija: *Leviti pak fo to GOSPODNIO Skrinjo doli vsdignili* (DB 1584: I,152b) – *Die Leuiten aber huben die Lade des HERRN er ab* (LB 1545: 516) – *Leviti so sneli GOSPODOVO skrinjo* (SP 1996: 327).

4.4 Natančnejši razmislek so terjali primeri pojavitev dveh prislovov ob glagolu. Zveze so različne: a) sestavljene iz pomensko različnih prislovov, npr. *tja doli poiti* (1. zgled), kjer gre za dvočlenski prevod nemškega prislovnega sklopa tipa *hinab > tja doli* (sem spada tudi manj razvidna zveza *vrhu gori liti: drauff > vrhu gori* (2. zgled))²⁶,

²⁶ Pri nemških zloženih krajevnih prislovihih, ki označujejo smer, sta glede na izhodišče oz. cilj premikanja – gledano s stališča govorečega – določljiva dva osnovna pomenska podtipa: npr. *hierher*, kjer *her* izraža primikanje, in *hierhin*, kjer *hin* izraža oddaljevanje (prim. Muster - Čenčur 1999: 172, Helbig/Buscha 1991: 344). Smer je praviloma določena dvosestavinsko, kadar pa druga sestavina pomensko prevlada, pa enosestavinsko (Duden 1998: 366).

b) sestavljene iz pomensko sorodnih prislovov (npr. *fe morajo ty pèrfti k'vi fhku gori vsdigniti* (DB 1584: I,15a) – primerjava z Lutrom ni možna, ker gre za izvorno Dalmatinovo opombo; (prim. tudi 3. in 4. zgled)). Dvočlenske zveze, ki obveščajo o smeri premikanja oz. natančneje opredeljujejo smer dejanja, so neredko prevedene enočlensko in bližje vzorcem slovenskega jezika (5. zgled). Izvorno in pomensko različnost obeh tipov bo moral upoštevati tudi slovarski prikaz.²⁷ Ugotavljanje prevodnega “ozadja” iz predložne zveze nastalega prislova *kvišku* je pokazalo, da ta navadno obstaja kot prevodna ustreznica nemške predložne zveze ali prislova, ki se praviloma pomensko razlikuje od ustaljeno prislovno prevajane predpone. Razlikovalni element je pomenska sestavina ‘navpičnost, pokončnost’. Prav pomenska razlikovalnost ter različna vloga prislovov opravičujeta njuno vzporedno rabo, saj bi sopomenskost povzročala premočno istorečje. Npr.:

1. *VE tém, kateri tja doli gredo v'Egypti, po pomuzh* (DB 1584: II,12b) – *WEH DENEN/DIE HIN AB ZIHEN/IN EGYPTEN* (LB 1545: 1215).

2. *inu je vèrhu gori lyl Pytne offre* (DB 1584: I,213b) – *vnd gos drauff seine Tranckopffer* (LB 1545: 717).

3. *VSDignite vafhe ozhy k'vi fhku* (DB 1584: II,16a) – *HEbet ewer augen in die Höhe* (LB 1545: 1229).

4. *Inu kadar fo fe one gori k'vi fhku od Semle vsdignile, taku fo fe tudi Koleffa raven nyh gori k'vi fhku vsdignile* (DB 1584: II,60b) – *Vnd wenn sie sich empor huben von der erden / so huben sich auch die Reder neben jnen empor* (LB 1545: 1403).

5. *Lete vse je Sesbazar gori pèrneßal* (DB 1584: I,251a) – *Alle bracht sie Sesbazar er auff* (LB 1545: 855).

4.5 Posebne omembe vredni so primeri, kjer je zaradi natančneje določenega prostorskega cilja človekovega gibalnega dejanja prislovna sestavina nepotrebna oz. obvestilno nenujna (npr. *doli sest* na *zemljo/v prah*). Zato jo je mogoče obravnavati kot sestavino prevzete, vendar svobodno uporabljane strukture, kar dokazuje spekter prevodno zamenjvanih glagolov (npr. *doli sest* za *sich nidersetzen, sich setzen, sich lagern* itd.). V Lutrovi Bibliji je glagol *sich nidersetzen* praviloma uporabljen za označitev prehoda v poseben položaj telesa, ne pa tedaj, kadar je posebej opredeljen prostor tega prehoda. Npr.: 1. *fedi doli v'prah, fedi doli na tla* (DB 1584: II,19a) – *setze dich in den staub setze dich auff die erde* (LB 1545: 1240). 2. *Sedi doli, py inu bodi veßela* (DB 1584: II,137a) – *Sitz nider / trinck vnd sey fröhlich* (LB 1545: 1692).

Razvrščevalno dilemo odpirajo tudi zveze tipa *doli sneti kaj s česa* (*truplo z drevesa, prstan z roke* itd.), saj je *doli* mogoče razumeti na dva načina: kot besedotvorno sredstvo, ki se pomensko prekriva s predpono *z-/s-* in uresničuje pomen ‘dol’, ali kot prislov, ki

²⁷ Eden izmed možnih načinov prikaza je predstavljen v Poskusnem snopiču Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, Ljubljana, 2001. V slovarskem sestavku, ki ga uvaja iztočnica *čez* (predl. s tož.), je pod številko 13. predstavljena zveza *čez proti* kot prevodna ustreznica nemške zveze *gegen vber* (str. 61).

posebej smerno opredeljuje dejanje. V drugem primeru bi bilo iz zveze glagola in prislovnega določila mogoče sklepati na dvosmerno določenost dejanja: *dati kaj raz kaj in stran od česa*. Npr.: *Aaron je k'nym rekäl: Sderite doli slate ufšefne Rinke od u fšes va fših shen /.../ Tedaj je vus Folk odtèrgal fvoje slate ufšefne Rinke od fvoih u fšes* (DB 1584: I,56b) – *Aaron sprach zu jnen / Reisset ab die gülden Ohrenringe an den ohren ewr Weiber /.../ Da reiss alles Volck seine gülden Ohrenringe von jren ohren* (LB 1545: 183).

Gledano z očmi današnjega presojevalca je lahko narobe razumljena tudi zveza *doli pustiti*. Razumevanje otežuje sugestivnost osnovnega pomena prislovne sestavine (danes *dol*): 'izraža gibanje ali smer proti nižjemu kraju' (SSKJ I, 1970: 448), redkejši pomen 'stran' pa je težje predstavljaliv. Pravilno razumevanje omogoča dosledno upoštevanje prevodne predloge ter v 16. stoletju uveljavljene prakse, čeprav meja med prevodno zvestobo in zavestnim odstopom od nje ni vedno jasno vidna. Npr.: 1. *Kadar je on pak fvoje roke doli pu ftil, je Amalek premagal* (DB 1584: I,46b) – *Wenn er aber seine hende nider lies / siegte Amalek* (LB 1545: 155) – *ko pa jih je povesil, je zmagoval Amálek* (SP 1996: 124). 2. *Sadofiti je, pu fti doli tvojo roko* (DB 1584: I,230a) – *Es ist gnug / las deine hand ab* (LB 1545: 775) – *umakni zdaj svojo roko* (SP 1996: 1160).

Kalki vidsko niso vedno ustrezno prirejeni situaciji. Neustreznost je posledica šablonskega naslanjanja na predlogo: *Kadar fo pak molzhe ftale, taku fo te peruti doli pu ftile: inu kadar fo molzhe ftale, inu peruti doli pu ftile, taku je osgoraj nad nymi gärmélu* (DB 1584: II,60b) – *Wenn sie aber still stunden / so liessen sie die Flügel nider / vnd wenn sie still stunden / vnd die Flügel nider liessen / so donnerte es im Himel* (LB 1545: 1403) – *Kadar so hodila, je bobnelo kakor hrup vojske; kadar so stala, so povešala peruti* (SP 1996: 617).

4.6 S časovne razdalje, ob nezadostni uzaveščenosti redkejših in manj pričakovanih pomenov, ki je spet posledica primanjkljaja praktične izkušnje, se včasih zdi, da imamo opraviti z glagolskim kalkom, primerjava pa pokaže, da gre za zvezo glagola in prislova z manj pričakovanim pomenom: *Ony fo doli vèrsheni inu fo padli: Ampak my fmo vftali inu gori ftojimo* (DB 1584: I,284b) – *Sie sind nidergestürtzt vnd gefallen / Wir aber stehen auffgericht* (LB 1545: 982). *Gori* v citiranem zgledu pomeni 'pokonci'.

4.7 Domnevati je mogoče, da bi v slovenskem jezikovnem sistemu prislovno sestavino zveze utegnil pomensko osamosvajati tudi njen besednoredni položaj, zlasti če se ta ne ujema docela z nemško stavo ločljive predpone in če so takemu razumevanju v prid tudi druge okoliščine. Npr.: *Ieft fim gori pruti Nebefom moje roke vsdignil* (DB 1584: II,174b) – *Jch hube meine hende auff gen Himel* (LB 1545: 1826). Pravilnost skepanja potrjuje tudi sodobni slovenski biblijski prevod: *Roke sem iztegnil kvišku* (SP 1996: 1444).

5 Glagolske kalke je mogoče zaslediti pri vseh protestantskih piscih 16. stoletja: pri Trubarju, Dalmatinu, Tulščaku, Trostu, Bohoriču, pa tudi pri Krelju in Juričiču, čeprav je

v njunih prevodih Spangenbergove postile njihova gostota manjša (Merše 1996: 98). Na daljšo uporabo in uveljavljenost tvorbenega postopka zgovorno kaže tudi število kalkov in gostota njihove rabe v prvi slovenski knjigi, to je v TC 1550,²⁸ ter v obeh samostojnejših, prevodno neodvisnih besedilih: v TC 1564²⁹ in v TC 1575³⁰. Največ enkratno rabljenih kalkov je mogoče zaslediti v Trubarjevi Hišni postili iz leta 1595, to je v njegovem zadnjem in najobsežnejšem prevodu: npr. *doli obrajtati, doli žreti, gori drastiti, noter kupovati, noter svečiti*. Dovršitev prevoda mu je očitno omogočal le jezikovno nekoliko manj zahteven pristop, ki je na široko odprl vrata tudi kalkiranim glagolom, ustaljeno tvorjenih po prevzetem vzorcu, saj časa za iskanje (ali celo tvorbo) sopomenskih domačih ustreznih ni bilo dovolj. Jasne sledi vztrajanja pri dotedanji praksi³¹ pa kažejo tudi primeri dvojnih formul, sestavljenih iz kalkiranih glagolov in sopomenskih domačih predpinskih glagolov. Npr.: *Taku je leta Peifen en Exempel, koku my imamo Boga zhaftiti inu sahvaliti, sa vse njegove duhoune inu potelefsne daruve, teifste njemu domou po flaviti ali perla ftiti* (TPo 1595: III,138) – *Alfo ift difer gefang ein Exempel / wie wir Gott loben vnd dancken sollen / für alle feine geyfliche vnd leybliche gaben / die selben jm heym tragen / vnd vns nit drumb erheben*³² (LH 1566: III,LXXXI). Zvezi *domov postaviti* pripisani glagol *prilastiti* je bil domnevno uporabljen predvsem v stilotvorni vlogi (kot oblikujoči člen dvojne formule), saj kot prvič zapisana nova tvorjenka ni mogel dovolj prepričljivo pojasnjevati že uveljavljenega kalkiranega glagola.³³

5.1 Skladnost Trubarjeve in Dalmatinove prakse glede glagolskega kalkiranja je bila preverjena na besedilno prekrivnih odlomkih iz njunih novozaveznih prevodov (iz TT 1557 in DB 1584).³⁴ Primerjava je ob podobnosti rabe, ki vključuje tako zvestobo Lutrovi prevodni predlogi kot odmike od nje, odkrila nekaj razlik, ki so opazne zaradi večkratnih ponovitev tipov zamenjav. Zgolj pogostejša raba katerega izmed splošno znanih kalkov

²⁸ V TC 1550 so bili med drugimi uporabljeni tudi naslednji glagolski kalki: *doli pasti, doli položiti, doli sprati, gori obuditi, gori postaviti, gori vstati, gori vzeti, naprej brati, naprej nesti, naprej postaviti, naprej stati, naprej vzetje, zoper stati*.

²⁹ Prim. Vidovič - Muha 1984: 253–254.

³⁰ F. Novak (1998: 241) omenja, da v TC 1575 posebno skupino besedja predstavljajo kalki ter besede ali besedne zveze v pomenih, prevzetih po drugih jezikih (npr. *izložiti, izlaga*, nem. *auslegen, Auslegung*, 'razložiti, razlaga'), znotraj teh pa tip *gori postaviti* 'ustanoviti'.

³¹ Na obstoj podobno sestavljenih dvojnih formul v TO 1564 je opozorila A. Vidovič - Muha 1984: 254–255.

³² Preglašenost je označena na sodobnejši način.

³³ Njegovo uveljavljenost dokazuje tudi v DB 1584 uporabljeni deležnik *domov postavljen*.

³⁴ M. Orožen na več mestih (npr. 1986: 33 in 41–42; 1986/87: 40 in 43–45; 1987: 23, 32 in drugje) navaja primerjalno ugotovljeno dejstvo, da je v Trubarjevem jeziku več (skladijskih) kalkov in popačenk kot v Kreljevem in Dalmatinovem jeziku. Ob razliki, ki nastaja med Trubarjevim in Dalmatinovim prevodom psalma zaradi Trubarjevega izbora kalkiranega glagola (*naprejpraviti*) in Dalmatinove rabe domačega glagola (*praviti*), si je vprašanje o sopomenskosti obeh zastavila tudi F. Premk (1992: 197). Na osnovi analize večjega števila glagolskih kalkov (*naprejiti, naprejpeljati, naprejnapisati, naprejpjeti, naprejpjoti, naprejpzeti* itd.) sopomenskost izključuje, ker naj bi bila povsod "sobesedilno ugotovljiva jasno izoblikovana pomenska vrednost prvega dela dvodelne glagolske zloženke". Različnih stopenj pomenske razvidnosti prislovne sestavine ne predvideva.

pri enem ali drugem avtorju pa za uvrstitev med razlikovalne individualne poteze ni zadoščala.

5.1.1 Pogosto rabljene glagolske kalke sta uporabljala oba (npr. *doli pasti*, *doli sest*) (1. zgled), čeprav ne vedno v soglasju z Lutrom (2. zgled), kalkiranju nekaterih pa sta se oba izogibala. Primerna domača nadomestila sta iskala zlasti takrat, kadar bi sestavinsko zvesto prevajanje posameznih zvez iz LB 1545 vodilo k motečim veččlenskimi oz. celostnim kalkom (npr. *hin ziehen* > *tjakaj potegniti*, *proč vleči* (3. in 4. zgled)). Npr.:

1. *vnd funden das Kindlin mit Maria /.../ vnd fielen nider / vnd betten es an* (LB 1545: 1969) > *nadeio tu deite fred Mario /.../ Inu doli pado inu je molio* (TT 1557: 4) – *inu fo nafhli tu Ditece s' Mario /.../ inu fo doli padli, inu fo je molili* (DB 1584: III,3b).

2. *Seid fröhlich vnd getrost* (LB 1545: 1973) > *Veselite se inu od veffelia gori skakaite* (TT 1557: 10) – *Bodite veffeli inu od veffelá gori škakajte* (DB 1584: III,4b).

3. *DA sie aber hin weg gezogen waren* (LB 1545: 1969) > *Kadar fo pag oni bili prozh vlekli* (TT 1557: 4) – *Kadar fo pak ony bily prozh od fhli* (DB 1584: III,3b).

4. *ALS sie nu den König gehört hatten / zogen sie hin* (LB 1545: 1969) > *Natu kadar fo oni tiga krala faslishali, gredo tiakai* (TT 1557: 3) – *Kadar fo ony vshe tiga Krajla bily saflishali, fo fhli tjakaj* (DB 1584: III,3b).

5.1.2 Nekateri predponski glagoli so se kot sopomenke glagolskih kalkov uveljavili že v Trubarjevem jeziku,³⁵ Dalmatin pa je mestoma še vztrajal pri kalkiranju ali pri vmesnih različicah (1. in 2. zgled), hkrati oblikovanih po tujem in domačem besedotvornem modelu. Trubar je v takih primerih prislovno sestavino prevodno večkrat zanemaril, kar pomeni, da se o njeni potenciani obvestilnosti ni spraševal. Nekaj redkeje rabljenih kalkov se je pod vplivom nemške predloge znašlo v Trubarjevem prevodu (in ostajalo v njegovem jeziku), Dalmatin pa se je pri iskanju prevodnih ustreznice zadrževal v domačih besedotvornih okvirih, v čemer je mogoče slutiti zavestno normotvorno prizadevanje (3. in 4. zgled):³⁶ *überantworten* > *čez dajati* > *izdajati*; *aufflesen* > *gori rezvezati* > *razvezati*; *auffwecken* > *gori obuditi* > *buditi* / *gori buditi*.

1. *Vnd er stund auff / vnd nam das Kindlin vnd seine Mutter zu sich* (LB 1545: 1969) – *Inu on v fiane tar v fame kšebi tu deite inu nega mater* (TT 1557: 4) – *Inu on je gori v fial, inu je vsel tu Ditece inu njegovo Mater* (DB 1584: III,3b).

2. *Vnd er treib die Geiste aus mit worten* (LB 1545: 1980) > *inu on i fhene te duhe sto beffedo* (TT 1557: 20) – *inu on je te Duhuve vun isgajnal s' beffedo* (DB 1584: III,6b).

3. *Wer nu eines von die diesen kleinsten Gebotten aufflöset* (LB 1545: 1974) – *Kateri tedai eno is letih ner manshah sapuuid gori re fueshe* (TT 1557: 10) – *Kateri vshe tedaj le eno od letih nar manshah sapuvidi resveshe* (DB 1584: III,4b).

4. *Vnd theten jre Schetze auff / vnd schenketen jm Gold / Weyrauch vnd Myrrhen* (LB 1545: 1969) > *Potle odpro nih Shace inu nemu ne ffo naprei daruue* (TT 1557: 4) –

³⁵ Jasno vidno tendenco izločanja glagolskih kalkov je odkrila analiza jezikovnih sprememb v Trubarjevih prevodih Nove zaveze (Merše 1990: 166).

³⁶ O tekmovalnih razmerjih, ki jih je v jeziku DB 1584 ustvarjala izmenična raba glagolskih kalkov in domačih enobesednih ali besednozveznih sopomenk prim. Merše 1986: 382 in 1995: 498–500 ter Narat - Šrekl 1989:110–111.

Inu *fo odpèrli svoje Shace, inu fo njemu darovali Slatu, Veroh inu Myrro* (DB 1584: III,3b).

5.2 Soočanje Kreljeve in Juričičeve redakcije postile pa je ob izogibanju kalkiranju, ki je značilno za oba avtorja (1. zgled), in ob primerih skladne rabe ohranjenih kalkov – vpeljanih pod vplivom nemških ustreznic ali neodvisno od njih – (2. zgled), odkrilo tudi nekaj drobnejših medsebojnih razlik. Kot vzporedni pojav že opažene tendence Juričičevega skrajševanja dvojnih formul,³⁷ ki jih je večinoma neodvisno od prevodne predloge uvajal Krelj, je tudi opuščanje glagolskih kalkov, če so bili rabljeni sopomensko (3. zgled). Vzrok za Juričičevo opuščanje ali uvajanje glagolskih kalkov je praviloma bila hotena zvestoba prevodni predlogi (4. in 5. zgled). Ohranjanje Spangenbergovega retorično ustaljenega in izrazno racionalnejšega načina naštevanja³⁸ je pogosto pomenilo manj glagolizirano pripoved in zato tudi manj prilike za vključevanje glagolskih kalkov (5. zgled). Razlog za skupen odmik od Spangenbergovih razlag evangelijev in listov pa so bila čustveno obarvana besedilna mesta, ki so omogočala samostojnejši prevod (6. zgled). Juričič se je od Krelja oddaljeval tudi s pravopisno korekturo, ki se je ujemala s prevladujočim, to je ločenim načinom pisanja sestavin glagolskega kalka (7. zgled). Npr.:

1. *Alfo thun auch die sprüche Göttlicher warheyt / je mehr man sie wil vnterdrucken / je höher sie **empor schweben*** (SA 1559: I, IXb) > *Tako tudi Boshija befeda zhe ijo vezh filio **potaptati**, tim vezh **se vpira*** (KPo 1567: XVb) – *Tako tudi Boshia befeda zheio vezh filio **potaptati**, tim vezh **se vpira*** (JPo 1578: I,6).

2. *Was het er für luft drinn / das er sie also betrübt / het ers doch wol können mit einem wörtlein **anzeigen**?* (SA 1559: I, XLVIIb) > *Kai mu ie to pomagalu, da ni mogal le seno befedico tei Shalofsti **naprei priti**?* (KPo 1567: LXIb) – *kay mu ie stem bulie, da nym tako shalofst sturi, vsay ie mogal seno beffedo tei Shalofsti **naprei priti**?* (JPo 1578: I,44a).

3. *Die eltesten die wol **für stehen** / die halte man zwifacher ehren werd* (SA 1559: I, XVIII) – *Ti starishi kateri dobrò **naprei stoie alli flushio*** (KPo 1567: XXV) – *Ti starishi kateri dobro **flushio**, fo duoie zhafti vredni* (JPo 1578: I, 24).

4. *Wo von **sagt** diß Euangelium?* (SA 1559: I, LXXXVIIb) > *Kakove rëzhy nam danafhni Evangelion **naprei stavi**?* (KPo 1567: XXXVI) – *Od zhes **gouori** leta danashni Euangelion?* (JPo 1578: I,23).

5. *Was lehret vns diß Euangelium? Drey stücke /.../ Zum andern / Ein Exempel des glaubens in Maria* (SA 1559: I, LIb) > *Kai naf ûzhi danafhni Evangelion? OD Sakona mey Moshom inu Sheno /.../ Potle nam **naprei poloshi** en exempal prave Vere* (KPo 1567: LXV) – *Kai nas vzhi leta Euangelion? Try shtuke /.../ Kdrugimu en exempal prave Vere vdiuici Marij* (JPo 1578: I, 47).

6. *find die Prediger / die /.../ mit den böfen Exempeln / jres vngöttlichen lebens / die zühörer ergern* (SA 1559: I, LXXVIIb) > *ie dolg tih Fariov, kateri /.../ senim pianim, Kurberfkim hudim lebnom allli shiveniem dofti lüdy od vere **na sai vërsheio inu***

³⁷ Prim. Merše 1998: 219.

³⁸ Prim. Merše 1998: 225.

o fstrashio (KPo 1567: XCVIb) – *fo kriui Farij, kateri /.../ shnyh hudimi Exempli inu framotnim Lebnom dofti Liudi od Vere na sai versheio inu o fstrashio* (JPo 1578: I,73b).

7. *Was lüftet dich denn das du vns lang auff helte ft / hie in der einöde* (SA 1559: I,XXIIIb) > *Kai ti ie shelia, da naf v'ti pufchavi /.../ tako dolgò goridèrshi fh?* (KPo 1567: XXXIIa–b) – *Kakouo shelio imash da nas vti pufzhavi /.../ tako dolgo gori dershish?* (JPo 1578: I, 20).

6 Zasedovanje slovarskega zrcaljenja rabe glagolskih kalkov je pokazalo, da je to povzemalo le najosnovnejše poteze rabe, njenega celotnega obsega pa ni predstavljalo.³⁹

6.1 V glagolskih seznamih iz Bohoričeve slovnice, ki ponazarjajo glagolske vrste (razlikovane glede na tvorbo sedanjika s končaji *-am*, *-em* in *-im*), hkrati pa so zametek trojezičnega slovarja, so zveze, sestavljene iz prislovnega in glagolskega dela, navedene večinoma podiztočnično. Glagolu *Dam, dati, dal, Do, gibe* poiztočnično sledi kalkirani glagol *Naprejdám, promo, gib herfür* (BH 1584: 114), glagolu *Gledám, dati, dal, video, respicio, aspicio, siehe* pa zveza pomensko osamosvojenih delov *Doli gledám despicio, siehe hinab* (BH 1584: 114). Iz sopostavitve predvsem nemških ustreznice je razvidno, da prav vse priložnosti za kalkirano tvorbo niso bile izrabljene. Na glagole s predpono *zer-* so bile npr. oprte številne tvorjenke, navedene v delih slovenskih protestantskih piscev: npr. *narazen razdeliti, narazen razdreti, narazen razločiti, narazen razpočiti se, narazen razprostrti, narazen razsekati* in druge. Prilika za podobno tvorbo v BH 1584, ki se je ponujala z nemško ustreznico *zerbrechen*, je bila opuščena, ker je bila avtorjem že na voljo dovolj uveljavljena in na domač besedotvorni vzorec oprta sopomenka *razbiti*: *Bijem, Biti, bil /.../ Resbijem, Frango, percello, zerbreche, zerfchlage* (BH 1584: 128).⁴⁰

6.1.1 Celoten spekter možnih prislovnih sestavin v Bohoričevih glagolsko-slovarskih seznamih ni izpričan, med pogosteje zastopanimi prislovi pa se pojavljajo *naprej, noter, vkup* ter *gori* in *doli*. Tudi v obeh Megiserjevih slovarjih so prislovne sestavine kalkiranih glagolov izkazovale različno produktivnost: v MD 1592 so bile pogostnostno v ospredju zlasti *vkup, naprej* ter *vun* in *okoli*, v MTh 1603 pa sestavljenke s prislovno sestavino *doli, naprej* in *noter*. Razen redkih izjem⁴¹ so slovarsko predstavljene predvsem navadnejše in najpogosteje rabljene tvorjenke.

6.1.2 V Pohlinovem slovarju je besedotvorni tip najbolj prepričljivo ponazorjen z devetimi glagolskimi sestavljenkami s prislovno sestavino *doli* kot ustreznico za nemško

³⁹ Navedeno dejstvo posredno potrjuje tudi ugotovitev A. Vidovič - Muha (1989: 284), da Vorenčev slovar (1680–1710) izkazuje bistveno manjši obseg tvorjenk tipa *goribuditi* kot Trubarjeva Cerkovna ordninga.

⁴⁰ Podoben primer predstavlja glagol *Odprem, odpreti, odpèrl, Aperio, thue auff* (BH 1584: 130), saj se hkrati v protestantskih delih še pojavlja sopomenski glagol *gori odpreti*.

⁴¹ Glagol *doli šribati* ('abschreiben') je npr. naveden samo v MTh 1603: 26, v drugih protestantskih besedilih pa se ne pojavlja. Tudi predvidljive različice s podomačenim glagolskim delom **doli pisati* – na njen obstoj kaže glagolnik *doli piffanje, Abschreibung* (MTh 1603: 26) – protestantski pisci niso uporabljali.

nieder/nider ali *ab*, druge prislovne sestavine so večinoma izpričane s po eno ali dvema tvorjenkama. Slovar hkrati zelo nazorno kaže razkorak med razširjenostjo rabe glagolskih kalkov in zgolj vzorčnostjo njihovega slovarskega prikaza, saj je npr. v kratkem predgovoru k slovarju (PB 1781: 1a–*4b) uporabljenih več kalkov, ki jih slovarski del ne vsebuje: *naprejgnati (delo)*, *gorivzeto (ime)*, *skupzložene, vonspušene (besede)*, *skupspraviti (besede)*, *notervzet (mož)*, *gorivzeti (mujo)*, *gorijemanje* itd.

6.2 Na uveljavljenost tvorbenega vzorca je tudi v slovarjih zelo prepričljivo pokazano z navedbo pripadajočih, ustaljeno tvorjenih glagolskih oblik in izglagolskih tvorjenk, kot so: *naprej pildanje, Vorbildung* (MD 1592 (1967): 68), *neprevfetje, Fürnemmen* (MD 1592 (1967): 158), vključenost glagola v opis, ki nadomešča manjkajoči samostalnik (*ker naprej gre, Vorgänger* (MD 1592 (1967): 68)); *gori s'rafsel, auffgewachsen* (MTh 1603 (1977): 39); *Dolipisk 'Die Abfchriefft Kopije', Dolipowyt 'Niedergefchlagen' in Dolivisezh 'Abhängig'* (PB 1781: Ea) itd.

6.3 V slovarjih se predvidoma pojavljajo tudi shematično tvorjeni, v živi rabi neizpričani glagoli. Njihov delež je pričakovano večji v Gutsmanovem slovarju, kjer je predstavljen najdaljši seznam kalkiranih glagolov. Številčnost tovrstnih tvorjenk je odraz strukturiranosti besedja v koroških govorih. Visoka produktivnost besedotvornega vzorca je posledica dolgotrajnega vpliva nemščine na slovenščino in dvojezičnosti okolja. Med navedenimi kalki so tudi primeri kot npr. *čezmisliti Überdenken, čezplavati Überschwimmen* ali *čezterpeti Überdulden* (vse GW 1789 (1999): 71), ki jih je mogoče razlagati kot zveste prevedke nemških iztočnic,⁴² vendar brez potrebne vidске prilagoditve slovenskemu jeziku, saj prislovni sestavini ni mogoče pripisovati podvrševalne vloge. Slednja bi bila izjemna in v popolnem neskladju s tradicijo. Druga možna razlaga pa bi bila, da je s slovensko ustreznico izkazana nedovršnost kot manj ali celo nepričakovana vidska realizacija.

6.4 Zlasti v obrnjenih slovarjih je pri posameznih kalkih jasneje izkazana njihova večpomenskost (npr. *accipio, gori v feti, annemen; adopto, na meštu eniga diteta gori v feti, an Kindes stat aufnemen* (MT 1603 (1977): 39), z vključenostjo kalkov v sopomenske nize pa predvsem v obsežnejših slovarjih tudi obstajanje aktualnih sopomenk, med katerimi so prevladovali razvojno prodornejši domači predponski glagoli (npr. *exolescere, saftarati, preiti, dolipriti, vun s'navade priti* (K-VD 1680–1710 (1997): 64)).⁴³

6.5 Popolna pravopisna ustaljenost zapisa ni bila dosežena niti v 16. stoletju niti kasneje, čeprav je ločena pisava sestavin močno prevladovala. S pisavo skupaj se ji je pri redkih navedbah tovrstnih glagolov in izglagolskih oblik približal Pohlín. V obrnjenih slovarjih, nastalih v zadnjih desetletjih 20. stoletja, se je uveljavila praksa dvojne

⁴² Gutsman je pri pripravi slovarja v veliki meri upošteval Adelungov enojezični nemški slovar (prim. Karničar 1999: 19).

⁴³ Prim. tudi Orel - Pogačnik 1991: 154.

predstavitve. Ločeno pisane zveze so navedene podiztočnično v slovarskih sestavkih s prislovi kot iztočnicami (*naprej vzeti*), iztočnično pa ob zapisu skupaj (*naprejevzeti*) (MD 1603 (1977): 96).

6.6 Možnost dvojnega razumevanja je v slovarskih prikazih še večkrat odprta kot pri rabi v besedilih, kjer prav sobesedilo običajno usmerja k pravilnemu razumevanju.

6.7 Odpor do tovrstne tvorbe je v knjižnem jeziku naglo razredčil rabo. Kopitarjev očitek Trubarju in sočasnim pisateljem, da jezik po nepotrebnem germanizirajo, je vključeval tudi kalkirane glagole: *je vunkaj vlekel* (*ausgezogen*), *doli jemle*, *gori jemle*, *poberi se tjakaj*, *vunkaj klizati* (*ausrufen*) (Kopitar 1808: 54). Čeprav so kalkirani glagoli še zajeti v Vodnikov rokopisni slovar⁴⁴ in neizbežni sestavni del besedja njegovih Lublanskih novic,⁴⁵ saj je moral novice naglo prevajati iz nemških virov, pa t. i. Japljev biblijski prevod v primerjavi s stanjem v 16. stoletju že kaže bistven premik (npr.: 1. *On je doli djal te Viřokote*, *inu je Pilde resbil*, *inu Malikouřke Borřhte*, *pořřekal* (DB 1584: I,214b) – *On je viřozhine řasdjál*, *řtèbre řasdròbil*, *lóge pořsekal* (JP 1802: 2,501);⁴⁶ 2. *Natu je Amnon doli legèl*, *inu se je bolan řturil* (DB 1584: I,174b) – *Amnon se tedaj vřeřhe*, *inu se bolniga řtury* (JP 1802: 2,200)). V Metelkovi slovnici glagolski kalki niso več obravnavani kot poseben glagolski besedotvorni tip, čeprav je značilnost slovnice prav natančen besedotvorni opis sočasnega slovenskega jezika. Poglavje o glagolskem besedotvorju zaključuje ugotovitev, da zveze tipa *okoli iti* ‘herum gehen’, *memo iti* ‘vorbey gehen’ v kranjščini niso sestavljenke oz. zloženke⁴⁷ (“Zusammensetzungen”), ampak sta *okoli* in *memo* določevalna prislova (“bestimmende Nebenwörter”) (Metelko 1825: 152). Spremenjen odnos do kalkov in upadanje njihove rabe zrcali že Murkov slovar: v slovensko-nemškem delu je navedenih le nekaj glagolskih kalkov (npr. *dolpařti abfallen* (MB 1833: I,46), *gorvřtájenje die Auferřtehung* (MB 1833: I,75), v nemško-slovenskem delu pa veliko več, vendar so večinoma opredeljeni kot *unr.* ali *gem.*⁴⁸ (npr. *Aufwařchen /.../ gem. gorpomíti*, *gorpomívati*; *Aufwecken /.../ unr. gorsbudíti*, *gorsbújati* (MB 1833: II,102)) in s tem zamejeni na pogovorno raven oz. normativno odsvetovani. Slovarji iz druge polovice 19. stol., bodisi slovensko-nemški ali nemško-slovenski (oba

⁴⁴ V rokopisnem izpisu Vodnikovega slovarja Slovenski Besednjak, ki je delo Jožeta Stabeja, hrani pa ga Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, je mogoče zaslediti tudi naslednje primere: *Absteigen*, *herab*, *doli řtòpam*, *doli řtòpim*. *und odřtopim*, *od řtopam* (3/12a), *Abthun*, *d. i. herab*, *dévam*, *dém oder dénem*, *doli* (4/1b), *Niederklappen doli odkleniti* (57/10a) itd.

⁴⁵ A. Legan Ravnikar (1997: 483–484) navaja, da so bili tudi glagolski kalki (večinoma poltermini) sestavni del sopomenske variantnosti na zgodnji stopnji oblikovanja upravno-politične in vojaške terminologije (npr. *doli vdariti* – *doli poloshiti* – *doli djati* – *doli perpraviti* ‘preklicati’). O njihovi gostoti v patentih oz. v uradovalni slovenščini v drugi polovici 18. stoletja prim. Orožen 1979: 164–167.

⁴⁶ Druga knjiga “Japljevega prevoda svetega pisma” je označena kot JP 1802.

⁴⁷ Strokovni izraz “Zusammensetzung” je v MB (1833: II,839) pojasnjen s slovenskima ustreznicama “řofřtájenje, slořhénje”.

⁴⁸ Okrajřava *gem.* je v seznamu okrajřav tudi pojasnjena (“gem. bedeutet gemeinhin, im gewònlischen Leben, po navadi, navadno”), okrajřava *unr.* (unrichtig) pa ne.

Janežičeva slovarja in njune kasnejše izdaje, Čigaletov nemško-slovenski in Pleteršnikov slovensko-nemški slovar), glagolskih kalkov niso več navajali. Narečni slovarji pa kažejo, da so se vsaj v narečjih, v katerih je predvidljiv večji vpliv nemščine, številni glagolski kalki še ohranili. V *Slovarju beltinskega prekmurskega govora* (Novak 1996: 34) je npr. navedenih kar 28 glagolov, sestavljenih s prislovom *dol*, med katerimi so tudi *dolpoglednoti*, *dolplačati*, *dolprešteti*, *dol zafaliti*, *dol zatajiti*, *dol zgučati* itd. Dokaz za povečano gostoto tovrstnih tvorjenk v koroških govorih, ki so se ohranili na dvojezičnih področjih, ponuja tudi slovarski del Karničarjeve monografije o obirskem govoru z iztočnicami kot npr. *gor jemati*, *gori pobrati*, *gor pogerati*, *gor pokniti*, *gor rezati*, *gor rigati se*, *gor ugnati*, *gor vstati*, *gor vzeti*, *gor zdelati* (Karničar 1986: 150).

7 Nemščina je vplivala tudi na druge slovanske jezike, zato so bili glagolski kalki v preteklosti pričakovana sestavina oblikujočih se knjižnih jezikov tistih narodov, ki so bili iz zgodovinskih vzrokov v stiku z Nemci in njihovo kulturo. Toda slovanski zgodovinski slovarji, zlasti tisti, ki zajemajo knjižnojezikovno tvornost primerljivega 16. stoletja, proti pričakanju ne izkazujejo glagolskih kalkov⁴⁹ oz. jih izkazujejo zelo majhno število. V HSSJ, ki na osnovi ohranjenih dokumentov razvojno prikazuje slovaški besedni zaklad v osemstoletnem časovnem razponu (11. do 18. stoletje), je v slovarskem sestavku z iztočnico *dolu* navedenih več pomensko različnih kalkiranih zgradb: npr. *každodenne kapeme a dole gideme* 'vychadzame na mizinu, upadáme', *d. klast*, *pokladat*, *položít*, *zložít*, *umenšít*, *vedet*, *zrezat* (HSSJ 1991: 283–284). Jezikovna primerjava Dalmatinove Biblije z najstarejšim češkim prevodom biblije iz 14. stoletja⁵⁰ je pokazala, da je na razlike v čistosti jezika ter na odsotnost kalkiranih prevodov nemških glagolov v češkem prevodu vplivala odvisnost od različnih prevodnih predlog (DB od Lutrovega prevoda, Draždanske biblije pa od Vulgate), različen čas nastanka ter večja zakoreninjenost češkega prevoda v slovanski tradiciji.

Izjemo predstavljajo lužiškosrbska besedila, kjer je zaradi položaja jezikovnega otoka, dvojezičnosti in dolgotrajnega vpliva nemščine prevzetega in kalkiranega besedja več kot v drugih slovanskih jezikih (Schuster - Šewc 1983: V). Med glagolskimi kalki, kjer so se – enako kot v slovenščini – vidna nasprotja ohranjala (Radłowski 1966: 91–92), pa so tudi tvorjenke, kjer se kalkiranost prepleta s prevzetostjo, npr. *dórch přińć* 'durchkommen' (Giger 1998: 250).

VIRI

BH 1584 = Adam BOHORIC, 1584: *Arcticae horulae succifivae*. Wittenberg.

DB 1584 = Jurij DALMATIN, 1584: *BIBLIA, TV IE VSE SVETV PISMV, STARIGA inu Noviga Teftamenta*. Wittenberg. Faksimile: Ljubljana, Mladinska knjiga v Ljubljani v sodelovanju z založbo Dr. Trofenik v Münchnu. 1968.

⁴⁹ Prim. Gebauer 1970.

⁵⁰ Prim. *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká*, Praha, 1988.

- Jan GEBAUER, 1970: *Slovník staročeský*. Díl I (A–J). Druhé, nezměněné vydání. Praha: Academia.
- GW 1789 (1999) = Ludwig KARNIČAR, 1999: *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter von Oswald Gutschmann, Klagenfurt 1789*. Auf Slowenisch-Deutsch umgekehrt und bearbeitet von Ludwig Karničar. Graz: Institut für Slawistik der Universität Graz.
- HSSJ 1991 = *Historický slovník slovenského jazyka*. I, A–J. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Veda. 1991.
- JP 1802 = SVETU PISMU STARIGA TESTAMENTA, *Bukve od krajlov*, 1802. In Slavo – Carniolicum idioma translati per Modestum Schrey. Labaci.
- JPo 1578 = Jurij JURJIČIČ, 1578: *POSTILLA, To ie KERSZHANSKE EVANGELSKE predige*. Ljubljana.
- KPo 1567 = Sebastijan KRELJ, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.
- K-V 1680–1710 (1997) = Jože STABEJ, 1997: *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium latino-carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- LB 1545 = Martin LUTHER, 1545: *Biblia: Das ist: Die gantze Heilige Schrifft Deudfch Auff new zugericht*. Wittenberg. München: Deutscher Taschenbuch Verlag. 1974.
- LH 1566 = Martin LUTHER, 1566: *Haußpostill*, I–III. Nürnberg.
- MB 1833 = Anton Janez MURKO, 1833: *Slovénsko-Némšhki in Némšhko-Slovénfki RÓZHNI BESÉDNIK*. I: *Slovénsko-Némšhki Dél*, II: *Deutfch-Slowenifcher Theil*. V Grádzi.
- MD 1592 = Hieronymus MEGISER, 1592: *DICTIONARIVM QVATVOR LINGVARVM*. Graz.
- MD 1592 (1977) = Annelies LÄGREID, 1967: *Hieronymus Megiser, Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*. Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592. Bearbeitet von Annelies Läg Reid. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- MTh 1603 (1977) = Hieronymus MEGISER, 1603: *Theſaurus Polyglottus vel, Dictionarium Multilingue*. Iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za *Slovensko-latinsko-nemški slovar* izpisal in uredil Jože Stabej. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 1977.
- Franc NOVAK, 1996: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Drugo, popravljeno in dopolnjeno izdajo priredil in uredil Vilko Novak. Murska Sobota: Pomurska založba.
- PB 1781 = Marko POHLIN, 1781: *TU MALU BESEDISHE TREH JESIKOV*. Laibach. Faksimile: München: Dr. dr. Rudolf Trofenik. 1972.
- SA 1559 = Io. SPANGENBERG, 1559: *Auflegung der Epistel vnd Euangelien*. Nürnberg.
- H. SCHUSTER - ŠEWC, 1983: *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*. 2. durchgesehene Auflage. Bautzen: Veb Domowina-Verlag.
- SP 1996 = *Sveto pismo stare in nove zaveze*, 1996. Slovenski standardni prevod iz izvornih jezikov. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- Staročeská Bible drážďanská a olomoucká*, 1988. III. Genesis – Esdráš. Praha: Československá akademie věd.
- TC 1550 = Primož TRUBAR, 1550: *Catechismus In der Windfchenn Sprach*. Tübingen.
- TC 1575 = Primož TRUBAR, 1575: *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*. Tübingen.
- TO 1564 = Primož TRUBAR, 1564: *CERKOVNA ORDNINGA*. Tübingen.
- TPo 1595 = Primož TRUBAR, 1595: *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.
- TT 1557 = Primož TRUBAR, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.

LITERATURA

- Anton BAJEC, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika IV: Predlogi in predpone*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in leterarne vede.
- France BEZLAJ, 1960: Vloga kalkov v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 5/5. 140–143.
- Duden 1998 = *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, 1998. 6., neu bearbeitete Auflage. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- FNHDW 1994 = *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*. Band 2 (1994), apfelkönig – barmherzig. Bearbeitet von Oskar Reichmann. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Markus GIGER, 1998: Kalky a přejetí německých postponovatelných preverbii v lužickosrbských nářečích. *XII mezinárodní kongres slavistův. Kraków 27 VIII–2 IX 1998. Streszczenia referatów i komunikatów. Językoznawstwo*. Warszawa: Międzynarodowy komitet slavistův, Polski komitet slavistův. 249–250.
- Jacob und Wilhelm GRIMM, 1877: *Deutsches Wörterbuch*. Vierten Bandes Zweite Abtheilung. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Gerhard HELBIG, Joachim BUSCHA, 1996: *Deutsche Grammatik*. 17. Auflage. Leipzig, Berlin, München, Wien, Zürich, New York: Langenscheidt, Verlag Enzyklopädie.
- Ludwig KARNIČAR, 1986: *Der Obir-Dialekt in Kärnten*. Graz: Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse.
- Jernej KOPITAR, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach.
- Erika KRŽIŠNIK - KOLŠEK, 1986: Poskus razvrstitve stalnih besednih zvez v Trubarjevi Cerkovni ordnigi. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja* 6 (1986). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 435–445.
- Andreja LEGAN - RAVNIKAR, 1997: Pomenske lastnosti upravno-politične in vojaške terminologije v Vodnikovih Lublanskih novicah (1797). *Slavistična revija* 45/3–4 (1997). 477–488.
- Majda MERŠE, 1984: *Besedotvorna in semantična struktura glagola v jeziku Jurija Dalmatina*. Magistrska naloga. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani. Filozofska fakulteta.
- 1986: Konkurenčna razmerja glagolov v Dalmatinovi Bibliji. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja* 6 (1986). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 375–388.
- 1990: Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove zaveze. *Razprave XIII*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. 163–179.
- 1995a: Kongruenz und Divergenz der Übersetzung von Verben in der Dalmatinschen und Lutherschen Bibelübertragung. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Truber und seine Zeit*. München: Verlag Otto Sagner. 492–510.
- 1995b: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede.
- 1996: Kopitarjev knjižnojezikovni vzor in Postilla 1578. *Kopitarjev zbornik. Obdobja* 15 (1996). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 93–104.
- 1998: Primerjava besedja Kreljeve in Juričičeve Postile. *Vatroslav Oblak. Obdobja* 17 (1998). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 217–231.
- Franz Seraph. METELKO, 1825: *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache*. Laibach.
- Nikolai MIKHAILOV, 1998: *Frühslowenische Sprachdenkmäler. Die handschriftliche Periode der slowenischen Sprache (XIV. Jh. bis 1550)*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.

- Ana Marija MUSTER - ČENČUR, 1995: *Nemška slovnica po naše*. Šesta izdaja. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- 1999: *Morphologie der deutschen Gegenwartssprache*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za germanistiko.
- Jožica NARAT - ŠREKL, 1989: *Sinonimi v jeziku Jurija Dalmatina (izvor, pomenske in stilistične funkcije)*. Magistrska naloga. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani. Filozofska fakulteta.
- France NOVAK, 1998: Besedje Trubarjevega dela Catehismus z dveima izlagama iz l. 1575. *Vatroslav Oblak. Obdobja* 17 (1998). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 217–231.
- Irena OREL - POGAČNIK, 1991: Sopomenskost samostalnikov v starejših slovenskih slovarjih. *Slavistična revija* 39/2 (1991). 145–163.
- Martina OROŽEN, 1979: Uradovalna slovenščina v drugi polovici 18. stoletja. *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Obdobja* 1 (1979). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 155–182.
- 1986a: Stilni problemi Trubarjevega jezika, *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 22 (1986). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 27–47.
- 1986/87: Primož Trubar in razvoj slovenskega knjižnega besedišča v jeziku protestantskih piscev. *Jezik in slovstvo* 32/2–3 (1986/87). 36–47.
- 1987: Kreljev jezikovni koncept. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 23 (1987). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 19–40.
- Francka PREMŠ, 1992: *Korenine slovenskih psalmov*. Ljubljana: Trubarjevo društvo.
- M. RADŁOWSKI, 1966: *Z zagadnień bilingwizmu na Łużycach. Prinoški k serbskemu rěčespytej. Beiträge zur sorbischen Sprachwissenschaft*. Bautzen: Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Veb Domowina-Verlag.
- Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*, 2001. *Poskusni snopič*. Sestavila Majda Merše in France Novak s sodelovanjem Francke Premk. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I (A–H, 1970), II (I–Na, 1975), III (Ne–Pren, 1979), IV (Preo–Š, 1985), V (T–Ž, 1991). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije.
- Stanislav ŠKRABEC, 1914: Junaštvo in zvestoba. *Cvetje z vertov sv. Frančiška XXXI/2*, platnice (1914). Jezikoslovna dela 3 (1975). Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- Jože TOPORIŠIČ, 1987: Zgodovinska perspektiva nemčevanja pri Trubarju. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 23 (1987). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 5–18.
- 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja Maribor.
- Ada VIDOVIČ - MUHA, 1984: Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordningi. *Slavistična revija* 32/3 (1984). 245–256.
- 1988: Zgradba glagolskih tvorjenk v Vorenčevem slovarju. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja* 9 (1988). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 275–289.
- Andreja ŽELE, 2001: *Vežljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

SUMMARY

In the formation of Slovene literary language calquing was one of the basic methods of augmentation of verbal lexicon. With this method Slovene Protestant writers often solved difficulties in finding Slovene equivalents, which they encountered in translating the Bible and other religious texts.

The most productive type is *gori vzeti* 'accept' (< *aufnehmen*). It is typical of this type that adverbial element, the equivalent of German prefix, appears in the role of the first prefix, e.g., *čez, doli, domov, gori, naprej, narazen, nazaj, noter, okoli, poleg, proč, sem/semkaj, skoz, tja/tjakaj, vkup/vkupe, vun/vunkaj, zoper*. Verbal calques are aspectually adapted to Slovene. Aspect is expressed by the usual means, i.e., mostly with suffixes and prefixes. An adverbial element does not have perfectivizing power. It normally stands in front of the verb and is graphically separate from it. Verbal calques were used by all Protestant writers. Usage shows individualized features. As these were accepted forms, the Protestant writers made a conscious effort to preserve them and use them logically to variegate their expression and to create double and triple formulas, e.g., *GOSPVD te gori vsdiguje, kateri fo doli pobyeni* (DB 1584: I,316a).

The lexicographic practice has shown the need to develop more precise criteria for differentiating verbal calques from the homonymic collocations, composed of verbs and local adverbs as adverbials. The analysis of ambiguous examples usually requires very thorough analysis of the context, consideration of synonyms, antonyms, and semantically closely related words, close scrutiny of the originals and the 16th c. literary practice (e.g., it was standard practice to translate the Ger. prefix *ab-* with *doli* meaning 'away': *abfallen > doli pasti*).

The result of a mutual effect of foreign and Slovene word-formation paradigm was in most cases a pleonasm with a tendency to be resolved. The productivity of this word-formation model gradually decreased after the 16th c., but during the following two centuries it was in reality still greater than represented in the dictionaries (for puristic reasons). Verbal calques are still present in dialects, in greatest numbers in the bilingual territory (e.g., in Carinthian dialects). Checking the presence of verbal calques in other Slavic languages reveals similar situation and tendencies. They appear in the vocabulary of those languages that have been in closer contact with German. They are particularly numerous in Sorbian dialects.

Slavistična revija (<https://srl.si>) je ponujena pod licenco
[Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_Kongresna_7.pdf | DOST. 10/04/25 5.14

